

Zeitschrift: Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha

Band: 7 (1933)

Artikel: Il clima dellas alps alla fin dil 18avel ed all'entschatta dil 19avel tschentaner : scret da P. Placi a Spescha 1818

Autor: Berther, G.B.

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881278>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 05.05.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

mintga cass igl emprem Biscuolm sigl ur de quei glatscher dapi 1824, nuà che Biscuolm e Curschellas han vegnend cheu atras exequiu l'emprema ascensiun dil Tödi. Nus capin e sentin sezzi il leghermeut dil niev turist B. Biscuolm ha. Nossa gratulaziun daventa spontanamein.

La storscha della Porta ei in pass nausch. Senza zappun fuss nossa interpresa dada ell'aua. Mo qual turist ni guid turitgescha els cuolms senza quell'arma. Quei che la buis ei per il catschadur, ei il zappun per il turist. En in gienà havein nus ina famosa scala de glatsch. Empau per scala, em pau atras tgamins, empau per grugns ed empau a seruschnond culla crappa dil garver vegnin nus ch'ins sa buca co giument las pallas della Porta e dil Péz Mellen. In segl sil glatscher ed en pallas, „O co quei va giu els plauns!“ Dil pli maluardau ch'ei dat ella pézza, ei il rumper ora crappa. Quei daventa denter sgargliar. Las pli biaras disgrazias els cuolms vegnan caschunadas da crappa, che sselucca della greppa da sulegl cauld ni da marschauna, in tal accident havess gleiti sminuiu nies club. Nus essan stai seconfidai a biala entschatta agl Aunghel pertgirader. Quei sa mintga alpinist, gie mintga jester della pézza, ch'igl ascender ei miez pli lev ch'il descender.

Concludend cusseglein nus l'ascensiun dil Tödi tras la Porta-Spescha enstagl atras la Porta-Gliems, cunzun a tuts quels dils nos, che vegnan igl onn giubilar de Pader Placi a Spescha de far lur viseta al Tödi. Cheu dat ei ded ir, de sbargattar, de reiver e de scavar. Sedat ei zatgei pli bi e de niev, pli interessant ed amusant per turists? Carpiallas, silmeins in zappun, fest enferrau, suga e spieghel ner per il glatscher ein requisitas per ina emperneivla ascensiun dil Tödi.

Speronza che nus savein rapportar in auter onn d'in *quart monument alpin*:
dalla Mensa de regurdientscha,
d'engraziament e d'unfrenda culla massiva Crusch-fier
silla muota dil pompus *Scopi*.

Pl. Sig. Giger, cpl., C. A. S. Piz Terri

Cavardiras, per s. Ludivic 1932.

Il clima dellas alps alla fin dil 18avel ed all'entschatta dil 19avel tschentaner

scrit da P. Placi a Spescha 1818.

La damonda, schebein il clima de nos cuolms semidi cul temps, vegni pli crius ni pli migeivels, ha muort sias consequenzas sia economia ed existenza della populaziun muntagnarda, segir occupau da vegl enneu ils scrutaturs della natira. Variaziuns permanentas de temperatura stuevan influenzer veseivlamein surtut la grossezia e lunghezia de nos glatschers, insumma la extensiun della zona della neiv perpetna, sco era ils confins extremis de nos

uaults. A P. Placi a Spescha, che percorreva onn per onn cuolms e glatschers immaculai de sia patria e vischinonza, observond cun egl critic l'entira natira, a quel stuevan talas midadas segir curdar si. Ell'interessanta lavur che porta il tetel surindicaù metta el sias observaziuns en quella damonda a scret. Cheu suonda en romontsch ina part de quella aschi lunsch sco ella po esser d'interess al pievel della contrada en questiu.

„Mias observaziuns durant 35 onns (1773—1818) muossan che ils cuolms svizzers ein dapi plirs onns e particularmein da 1811 enneu continuadamein vegni pli crius e freids“.

1. „Pliras alps che vegnevan pli baul pasculadas ein oz surtratgas cun neiv e glatsch“.

„Avon circa 20 onns sundel jeu staus sil Muraun denter Val Medel e Val Sumvitg. Pastg e flurs carschevan da lezzas uras sin el. Dapi plirs onns ein els cuvretgs cun neiv.“

„Treis gadas hai jeu visitau il Scopi sil Lucmagn ed anflau quel terreins. Cun caschun d'ina quarta ascensiun avon treis onns era el cuvretgs cun in clafter neiv“.

„Varga 30 onns observel jeu ils glatschers de Puzetta e Garviel ella Val Medel e veseivels dalla claustra anô. Els ein carschi en grossezia e lunghezia.“

„Avon ca 20 onns sun jeu staus si Punteglias e fatg il péz Urlaun. Già lu tuschava il glatscher il tschespet avon el. La stad vargada hai jeu constatau che l'ascensiun de quei péz stoppi esser muort neiv e glatsch nunpusseivla. Pliras anteriuras pastiras ein cuvretgas cun neiv perpetna.“

„Avon 24 onns hai jeu traversau per l'emprema ga las vals Cadlim e Maighels allas fontaunas dil Rein-anteriur. Ils lags de quellas contradas eran lu sgargliai e circumdai da flurentas pastiras. Pli tard hai jeu anflau els per part cuvretgs cun neiv ed onn tuttafatg ella neiv sco era la pastira dentuorn.“

„Nos vegls raquantan ed jeu hai observau che nos glatschers ein seformai muort continuada accumulaziun de neiv.“

„Senza dubi creschan ils glatschers ils davos onns e quei ei la conseguenza ded in clima pli criu e buca la caschun de quel.“

2. „Ual schi segir eis ei ch'ils uaults els aults han stuiu tschessar“.

„Leu nua che stat oz il vitget de Tschamut era pli baul in' alp. Aunc oz muoss'ins il stavel de quella. E dentuorn fuv'in uaul. Cun lenna ord quel ei il vegl hospezi vegnius baghiaus. Leu ei oz d'anflar ni pegns ni autras plontas.“

„La spunda occidentala de Val Muschaneras ed alp Surpalix, $\frac{3}{4}$ d'ura sur Tschamut viaden, era pli baul, sco glied veglia de Tschamut e Selva raquantan, cuvretga cun uaul. Restonzas d'in tal hai jeu anflau tochen si tier il lag d'Ursera. Semigliontas observaziuns hai jeu fatg en autras alps sco Tschamut, Maighels, Cavrein, Russein, Cadlim. Era sil Lucmagn, meridional dil Rein-miez, era pli baul in grond uaul (Lucmagn=lucus magnus). Ozildi anfl'ins en quels loghens nuot auter ch'enqual pegn, larischi, schiember ni tieu malcarschiu.“

„Dil rest ein biars de quels uaults, ord munconza de survigilonza, plitost daventai l'unfrenda della glied che de boas, lavinas ni clima pli criu.“

Spescha concluda l'emprema part resumond: „Il crescer della zona de neiv e glatsch sin nos cuolms ei consequentamein la diminuziun della pastira de quels, il tschessar dils uauls ei in factum constataus duront plirs onns. Schebein quei ei in mussament sufficient ch'il clima de quels seigi vegnius pli crius, ei in' autra damonda“.

En ina secunda part della menzionada lavur sesprova P. Pl. a Spescha, sebasond sin las teorias contemporanas sur della formaziun de cuolms e vals, de mussar si, pertgei il clima stoppi continuadamein vegnir ellas alps pli e pli crius. Pader Spescha aveva sin sias excursiuns, anflau tscheu e leu sisum la pézza products (petrefactas), che savevan derivar mo dalla mar; el concluda che quella haigi pli baul stuiu tonscher tochen en quell' altezia. Ad in tschessar continuau della mar crei P. Placi a Spescha d'attribuir la variaziun dil clima ch'el ha constatau.

Las observaziuns de P. Placi a Spescha crodan gest en ina perioda nua che tuts ils glatschers dellas alps carschevan, sco ei vegn mussau si aunc ded autras vards, prendend dimensiuns sco aunc mai el temps historic. Igl ei stau quei la conseguenza ded in tschuppel onns freid-bletschs cun grondas nevadas. La cronica de P. Placi a Spescha ord quels onns de lavinas, auas grondas e fomaz muossa si quei sufficientamein. Havess el pudiu continuar sias observaziuns in tozzel onns pli ditg havess el bein constatau il cuntrari e viu en che sia teoria steva sin fleivlas combas. Nuotatonmeins ein sias observaziuns stadas da grond nez per ulteriurs studis sur clima e glatschers. Tals studis han buca muncau duront la secunda mesadad dil tschentaner vargau; mo aunc oz ei il complicaun fenomen dils glatschers, lur structura, moviment, carschen ni digren buca sclarius si sufficientamein. Varga 100 glatschers dellas Alps vegnan controllai onn per onn; mintga vallada ei en possess de staziuns meteorologicas che mesiran di per di ils principals factors meteorologics: precipitaziuns, temperatura, suffel, humiditad dell'aria etc. Talas statisticas, che van per part anavos tochen el 18avel tschentaner, sco era la cronica naturala, muossan si, che nies clima seigi suttamess a variaziuns periodicas q. v. d. che periodas ded onns pli u meins bletsch-freids suondien a periodas ded onns plitost schetgs e caulds. Che carschen e digren dils glatschers stattan en connexiun cun quellas variaziuns periodicas dil clima, ei tut natural. Aschia ein ils glatschers generalmein carschi fetg da 1811—1822 da 1822—1840 e da 1840—1850 enneu van ils biars anavos, in factum che selai buca explicar tras il schinumnuu cyclus de Brückner.

* * *

Ozildi existan en Svizzeria varga 400 staziuns meteorologicas. Talas observaziuns fatgas el Grischun a Cuera e Marschlins van anavos tochen el 18avel tschentaner. Dals anno 60 nua che il project della via-fier dellas Alps e siu tracé vegnevan vivamein discussionai, existan statisticas meteorologicas ord plirs loghens dil Grischun; aschia en Surselva a Valendau, Castrisch, Laax, Platta e pli tard a Sedrun, Surrhein, Pigniu e Glion. Pliras de quellas

staziuns existan buca pli. Ellas ein d'attribuir all'iniziativa de prof. Chr. Brügger, in fervent defensur dil project dil Lucmagn e vevan per intent de mussar si la preferenza, a pugn de vesta climatologic incontestabla, della Val dil Rein e dil Lucmagn encunter la Val della Reuss e dil Gotthard, al qual las tiaras vischinontas han finalmein dau la preferenza, spargnond aschia alla Svizzera la greva decisiun. Speziala menziun meretta la staziun de Platta (Medel) las observaziuns della quala van anavos tochen els anno 50. Ellas ein vegnidas fatgas igl emprem da plevon N. J. Huonder e continuadas fideivlamein da ses successurs. Semeglientas observaziuns nuninterruttas duront quasi 80 onns ein per il studi dil clima de nossas valladas da gronda valetta, gie indispensablas.

P. Pl. a Spescha ha bein viu en che la depressiun ed il trer anavos digl uaul seigi buca d'attribuir ton a midadas de clima sco al maun crudeivel dil carstgaun. En sia descripziun della Val Tujetsch muossa el si l'impurtonza dils uauls per il tener-casa communal e recammonda quels ad ina meglia survigilonza. El scriva: „Ins drova lenna senza spargn; tscheu e leu vegn schizun per plascher dau fiug e berschau. Quasi sur tut onn vegnan las cauras chitschadas els uauls nua ch'ellas scorsan la pignola e retardan la carschient-scha digl uaul giuven. Mintgin peina lattas per classenas e baghetgs sco ei cunvegn. Ei vegn fatg de stiarner senza quitau; cheutras vegnan las ragischs dellas plontas privadas da lur cozza e vivonda. Mo plontaziuns, schurmetg e buna survigilonza san mantener igl uaul en bien uorden ed aschia da tut temps esser da nez als habitonts della contrada.“ Nus vesein cheu igl um dil pievel cun vasta eglia e senn practic preoccupaus per il beinstar de quel cun pretensiuns raschuneivlas, che han anflau pér ina generaziun pli tard lur realisaziun. „Polizia, stai si, sinaquei che ils vegnentsuenter, forza inaga en miseria de lenna, smaleteschien buca tia malprudientscha“. Particularmein actualas ein ozildi las reflecziuns ed ils cussegls d'in um che ha viviu avon varga 100 onns, concernent l'economia alpestra, amegliuraziuns de pastira e baghetgs de quellas e dils products dil latg.

* * *

La depressiun dils confins superiurs digl uaul de guilas, che P. Pl. a Spescha ha giu constatau ei stada pli tard igl object de bein enqual studi pli detagliau. Nus menzionein mo siu vengonz successur e confrar Dr. P. Carli Hager, en Surselva aunc en buna memoria, che vegn, muort ses profunds studis sur natira e cultura sursilvana cun raschun numnaus „il P. Pl. a Spescha redivivus.“

En sia ovra fundamentala „Verbreitung der wildwachsenden Holzarten im Vorderrheintal“ ha P. Hager mussau si, che ils confins naturals e climatics de nies uaul de guilas seigien a 2150 m. e che quel haigi pli baul, avon tschiens onns, tonschiu tochen sin quell'altezia. Ils confins actuals ed economics digl uaul de guilas ein presapauc a 1900 m. Mo tscheu e leu (alp Soliva, Magriel p. ex.) s'approximescha igl uaul aunc oz da ses confins primitivs e naturals. Nossas valladas ein pia vegnidas privadas el decuors dil temps, d'ina strema uaul entuorn-entuorn de 250 m altezia verticala. Restonzas de

plontas, schiembra principalmein, miscalgias, tschuttas etc. en in'altezia de 2000—2300 m, seconservadas surtut en palius e che vegnan aunc ozildi tscher-cadas dals pasturs d'alp sco lenna de brisch, ein in segir mussament della depressiun. Talas relictas ha P. Hager constatau ellas alps Tschamut-Maighels, Toma, Cavorgia, Cavrein-Caverdiras, Naustgel, Nadels, Titschal, Vorderalp, sil cuolm d'Ursera e sil Lucmagn ed aunc en bia auters loghens. P. Hager indichescha las suondontas raschuns de quella depressiun: il pinar e berschar ils uauls dils aults cull'intenziun de gudignar pastira e per lenna de brisch e de baghiar per las tegias d'alp; tscheu e leu era l'explotaziun de miniera, (Cadlim); evenements elementars, tempiastas, nevadas lavinas e bovas; donns caschunei agl uaul giuven tras tiers gronds e menedels; manca de plontsa ziuns, schurmetg e survigilonza. La pastira, che il carstgaun quintava ver gudignau tras runcar igl uaul ei oz per gronda part surtratga da caglias-striauna ni izuns, brutg e draussa e sco talla de pintga valetta per la pasculaziun. Dall'autra vard favorisescha l'absenza digl uaul lavinas bovas ed auas grondas, che han transformau las meglieras pastiras de biaras de nossas alps en garvès. Senza dubi ei il clima local de nossas alps, spogliadas dal schurmetg natural digl uaul, vegnius pli crius e pli freids.

Prof. Dr. G. B. Berther, Friburg.

P. Placi a Spescha e ses studis davart il lungatg romontsch.

Introducziun.

Jeu quentel che mi'ovra dueigi
vegnir nizeivla, mo savens quetan
ins ed ei buc, vul ins e sa buc.
P. Pl. a Spescha.

Exact avon 100 onns, dal temps della secunda fluriziun della scola populara romontscha, fuv'ei la tendenza generala de germanisar ils vitgs romontschs dil cantun Grischun entras la scola tudestga. Il circhel de scola de Val-Rein e Schons, ha per ex. 1830 tractau il tema: „Ist es wünschbar, und aus welchen Gründen an die allmähliche *Ausrottung* der romanischen Sprache in unserm Kanton zu denken.“ La conseguenza de quella mentalidad ei stau, ch'ins ha ord spir cumadeivladad e negligentscha davart ils romontschs sez, sco era ord aunc pli gronda indifferenza linguistica e culturala davart ils scolasts, ch'emprendevan tudestg alla scola cantonala a Cuera, introduciu en Schons il tudestg sco lungatg d'instrucziun.*) Il medem han ins era

*) Ella scola cantonala catolica a Mustér, vegnev'ei encuntercomi dau gronda peisa sill' instrucziun romontscha, oravon tut pils seminarists; lez vevan plirs roms mo per romontsch e tier quei aunc treis uras ad jamna lungatg romontsch.